O‘ZBEKISTONDA SOVET DAVRIDA OZIQ-OVQAT TA’MINOTI VA UMUMIY OVQATLANISH TIZIMINING SHAKLLANISHI (1917–1939)

Samarqand davlat tibbiyot universiteti
Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrasi assistenti
Abulqosimova Dildora Asrorovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda sovet hokimiyatining dastlabki yillarida oziq-ovqat ta’minoti va umumiy ovqatlanish tizimining shakllanish jarayoni 1917–1939-yillar doirasida tahlil qilinadi. Tadqiqotda oziq-ovqat taqchilligining yuzaga kelish sabablari, sovet hokimiyatining oziq-ovqat siyosati, davlat tomonidan oziq-ovqat mahsulotlarini yig‘ish va taqsimlash tizimining shakllanishi, xususiy savdoning cheklanishi, oziq-ovqat qo‘mitalari faoliyati hamda aholiga arzon va bepul ovqat berish punktlarining tashkil etilishi masalalari yoritiladi. Shuningdek, yangi iqtisodiy siyosat davrida oziq-ovqat bozorining qisman tiklanishi, 1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab davlat nazoratining kuchayishi va kollektivlashtirish jarayonlarining oziq-ovqat ta’minotiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari sovet davrida oziq-ovqat ta’minoti tizimi bozor munosabatlaridan davlat tomonidan markazlashtirilgan taqsimot mexanizmiga bosqichma-bosqich o‘tganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, Turkiston, sovet hokimiyati, oziq-ovqat ta’minoti, oziq-ovqat taqchilligi, umumiy ovqatlanish, oziq-ovqat qo‘mitasi, oziq-ovqat siyosati, davlat ta’minoti, kartochka tizimi, kollektivlashtirish.

Kirish

XX asr boshlarida Turkiston hududida siyosiy va iqtisodiy vaziyatning keskin o‘zgarishi aholining kundalik hayotiga, ayniqsa, oziq-ovqat bilan ta’minlanish jarayoniga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. 1917-yilgi siyosiy voqealar, xo‘jalik aloqalarining buzilishi, transport tizimidagi qiyinchiliklar va qishloq xo‘jaligidagi beqarorlik oziq-ovqat muammosining keskinlashishiga sabab bo‘ldi. Ilmiy manbalarda 1917–1924-yillarda Turkistonda oziq-ovqat taqchilligi, majburiy

yig‘imlar, oziq-ovqat mahsulotlarini davlat tomonidan nazorat qilish va ocharchilik bilan bog‘liq murakkab jarayonlar qayd etilgan.

Oziq-ovqat masalasi sovet hokimiyati uchun nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy ahamiyatga ega bo‘lgan. Chunki shaharlar, sanoat korxonalari va harbiy qismlarni oziq-ovqat bilan ta’minlash davlat hokimiyatining barqaror faoliyat yuritishi uchun zarur edi. Shu sababli sovet hokimiyati oziq-ovqat mahsulotlarini yig‘ish, saqlash va taqsimlash ustidan nazoratni kuchaytirishga intildi. 1917-yil oxiri va 1918-yil boshlarida oziq-ovqat organlarini qayta tashkil etish jarayoni boshlandi. Turkiston Xalq Komissarlari Kengashi huzurida oziq-ovqat bo‘limlari tashkil qilinib, avval faoliyat yuritgan mahalliy oziq-ovqat qo‘mitalari va boshqarmalarining vazifalari qayta ko‘rib chiqildi. 1918-yil may oyidan oziq-ovqat diktaturasi siyosatining joriy etilishi xususiy savdoning keskin cheklanishiga olib keldi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi 1917–1939-yillarda O‘zbekiston hududida oziq-ovqat ta’minoti va umumiy ovqatlanish tizimining shakllanish bosqichlarini, uning iqtisodiy va ijtimoiy shart-sharoitlarini hamda davlat siyosatining ushbu tizimga ta’sirini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

1917-yilda Rossiya imperiyasida yuz bergan siyosiy o‘zgarishlar Turkistonning iqtisodiy hayotiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Oziq-ovqat masalasi siyosiy hokimiyat almashishidan oldin ham mavjud bo‘lgan bo‘lib, Birinchi jahon urushi, transportdagi uzilishlar va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetkazib berishdagi qiyinchiliklar natijasida yanada kuchaydi. 1917-yil davomida Turkistonning ayrim hududlarida non va boshqa oziq-ovqat mahsulotlarini me’yor asosida taqsimlashga urinishlar amalga oshirildi. Ayrim joylarda aholiga beriladigan un miqdori kamayib bordi va oziq-ovqat tanqisligi jiddiy tus oldi.

Oziq-ovqat ta’minotidagi muammolarni hal qilish maqsadida 1917-yilda turli oziq-ovqat qo‘mitalari va maxsus komissiyalar faoliyat yuritgan. Turkiston musulmonlarining qurultoylarida ham oziq-ovqat masalasi muhim muammolardan biri sifatida muhokama qilingan. Aholini oziq-ovqat bilan ta’minlash, ocharchilikning oldini olish va mahsulotlarni adolatli taqsimlash bo‘yicha takliflar

ilgari surilgan. Bu jarayonlar oziq-ovqat ta’minoti masalasining o‘sha davrdayoq ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega bo‘lganini ko‘rsatadi.

Sovet hokimiyati o‘rnatilgach, oziq-ovqat sohasidagi boshqaruv tizimi tubdan o‘zgartirila boshladi. Oziq-ovqat mahsulotlarini yig‘ish va taqsimlash davlat organlarining asosiy vazifalaridan biriga aylandi. 1918-yil davomida oziq-ovqat organlari qayta tashkil qilinib, ularning faoliyati sovet davlatining markazlashgan iqtisodiy siyosatiga moslashtirildi. Oziq-ovqat ta’minotini boshqarish davlat apparati orqali amalga oshirila boshladi.

1918-yilda oziq-ovqat diktaturasi siyosatining joriy etilishi oziq-ovqat bozoridagi erkin savdoni sezilarli darajada chekladi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini davlat foydasiga majburiy yig‘ish, ortiqcha mahsulotlarni aniqlash va davlat tashkilotlariga topshirish mexanizmlari kuchaydi. Ayrim hududlarda oziq-ovqat mahsulotlarini yig‘ish uchun maxsus ishchi otryadlaridan foydalanildi. Bu siyosat qishloq aholisi va davlat o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning keskinlashishiga olib kelgan omillardan biri bo‘ldi.

Oziq-ovqat ta’minoti tizimining yana bir muhim yo‘nalishi shahar aholisini ovqat bilan ta’minlash edi. Ocharchilik va mahsulotlar yetishmovchiligi kuchaygan sharoitda ayrim shaharlarda arzon yoki bepul oshxonalar, ovqatlanish punktlari tashkil etildi. Ushbu muassasalar, avvalo, ishchilar, kambag‘allar, bolalar va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarni oziq-ovqat bilan ta’minlashga qaratildi. Manbalarda 1918-yilda ocharchilikka qarshi kurash doirasida arzon va bepul oshxonalar tashkil etilgani qayd etiladi. Umumiy ovqatlanish tizimining shakllanishi davlatning ijtimoiy siyosati bilan ham bog‘liq bo‘ldi. Ishchilar va davlat xizmatchilarini ish joyida ovqat bilan ta’minlash, bolalar muassasalarida ovqatlanishni tashkil etish, kambag‘al aholiga yordam ko‘rsatish kabi vazifalar davlat va jamoat tashkilotlari zimmasiga yuklatildi. Shu tariqa umumiy ovqatlanish tizimi oddiy savdo xizmatidan tashqari, ijtimoiy ta’minotning bir shakliga ham aylandi.

1918–1921-yillarda fuqarolar urushi va “harbiy kommunizm” siyosati oziq-ovqat ta’minotining yanada markazlashuviga olib keldi. Qishloq xo‘jaligi

mahsulotlarini majburiy yig‘ib olish siyosati ishlab chiqaruvchilarning manfaatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Mahsulotlarni davlat tomonidan qat’iy nazorat qilish va taqsimlash sharoitida erkin bozor munosabatlari keskin qisqardi. Natijada aholining oziq-ovqat bilan ta’minlanishida jiddiy muammolar yuzaga keldi.

1921-yildan boshlab yangi iqtisodiy siyosatning joriy qilinishi oziq-ovqat sohasidagi munosabatlarda muayyan o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Majburiy oziq-ovqat yig‘imlari o‘rniga oziq-ovqat solig‘ining joriy etilishi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarining iqtisodiy faoliyatiga ma’lum darajada imkoniyat yaratdi. Savdo munosabatlarining qisman tiklanishi shahar bozorlarida oziq-ovqat mahsulotlari aylanishining jonlanishiga ta’sir ko‘rsatdi. Biroq davlat oziq-ovqat ta’minoti ustidan nazoratni to‘liq tark etmadi.

1920-yillarda O‘zbekistonda yangi iqtisodiy siyosat sharoitida bozor, kooperativ va davlat savdosi bir vaqtda faoliyat yuritgan. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash va sotish bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlar tizimi shakllana boshladi. Kooperatsiya tashkilotlari aholiga kundalik iste’mol mahsulotlarini yetkazib berishda muhim rol o‘ynadi. Shu bilan birga, shaharlarda oshxonalar, choyxonalar, ishchi ovqatlanish punktlari va boshqa umumiy ovqatlanish shakllari rivojlandi. 1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab sovet davlatining iqtisodiy siyosatida yana markazlashtirish kuchaydi. Xususiy savdo va tadbirkorlik imkoniyatlarining cheklanishi oziq-ovqat bozoriga ham ta’sir ko‘rsatdi. Davlat savdo tashkilotlari va kooperativlarning mavqei kuchaydi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va taqsimlash davlatning umumiy iqtisodiy rejalari bilan bog‘lab qo‘yildi.

1929-yildan boshlangan kollektivlashtirish jarayoni oziq-ovqat ta’minoti tizimida yangi bosqichni yuzaga keltirdi. Qishloq xo‘jaligining kollektiv xo‘jaliklarga birlashtirilishi, davlatga mahsulot topshirish rejalarining kuchayishi va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining davlat nazoratiga o‘tishi oziq-ovqat resurslarining taqsimlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatdi. O‘zbekistonning iqtisodiy hayotida paxtachilikka katta e’tibor berilishi ham qishloq xo‘jaligi ishlab

chiqarishining tuzilishiga ta’sir qilgan omillardan biri bo‘ldi.

1930-yillarda shaharlarning kengayishi, sanoatlashtirish va ishchilar sonining ortishi umumiy ovqatlanish xizmatlariga bo‘lgan talabni oshirdi. Zavod va fabrikalar qoshida ishchilar uchun oshxonalar tashkil etildi. Ta’lim muassasalari, bolalar bog‘chalari va boshqa ijtimoiy muassasalarda ham ovqatlanish xizmatlarini yo‘lga qo‘yish jarayoni kuchaydi. Natijada umumiy ovqatlanish tizimi davlatning ijtimoiy va iqtisodiy siyosati bilan chambarchas bog‘langan institutsional tizimga aylana boshladi.

Shu bilan birga, 1930-yillarda oziq-ovqat ta’minoti masalasi mahsulotlarning miqdori bilan bir qatorda, ularning taqsimoti va aholining turli guruhlari o‘rtasida ta’minlanish darajasidagi farqlar bilan ham bog‘liq bo‘ldi. Davlat tashkilotlari, sanoat korxonalari va ishchi shaharchalarini oziq-ovqat bilan ta’minlashga alohida e’tibor qaratilgan bir paytda qishloq aholisi oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish va davlatga topshirish jarayonlarida qatnashdi.

Oziq-ovqat ta’minotining shakllanishida transport va saqlash infratuzilmasi ham muhim ahamiyatga ega edi. Oziq-ovqat mahsulotlarini bir hududdan ikkinchi hududga yetkazish, omborlarda saqlash va aholiga taqsimlash tizimining samaradorligi transport imkoniyatlariga bog‘liq bo‘ldi. Ayniqsa, temir yo‘l orqali mahsulotlarni yetkazib berish shaharlar va sanoat markazlarini oziq-ovqat bilan ta’minlashda muhim rol o‘ynadi.

Umuman, 1917–1939-yillar davomida O‘zbekistonda oziq-ovqat ta’minoti tizimi bir necha bosqichdan o‘tdi. Dastlab oziq-ovqat tanqisligi va boshqaruvdagi beqarorlik hukm surgan bo‘lsa, keyinchalik markazlashgan davlat ta’minoti tizimi shakllandi. 1920-yillarda bozor va kooperativ munosabatlarining qisman tiklanishi kuzatilgan bo‘lsa, 1930-yillarda davlat nazorati yana kuchaydi. Umumiy ovqatlanish tizimi esa shu jarayonlar davomida alohida ijtimoiy-iqtisodiy soha sifatida shakllanib, ishchilar, talabalar, bolalar va boshqa aholi guruhlarini oziq-ovqat bilan ta’minlashning muhim mexanizmiga aylandi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, 1917–1939-yillarda O‘zbekistonda oziq-ovqat

ta’minoti va umumiy ovqatlanish tizimining shakllanishi murakkab va ziddiyatli tarixiy jarayon bo‘lgan. Ushbu davrda oziq-ovqat ta’minoti an’anaviy bozor munosabatlaridan tobora markazlashtirilgan davlat boshqaruvi va taqsimot tizimiga o‘tdi. 1917–1921-yillarda siyosiy beqarorlik, xo‘jalik aloqalarining buzilishi va oziq-ovqat mahsulotlarining yetishmasligi ta’minot muammosini keskinlashtirdi. Sovet hokimiyatining oziq-ovqat diktaturasi, majburiy yig‘imlar va davlat nazoratini kuchaytirishga qaratilgan siyosati oziq-ovqat sohasidagi munosabatlarni tubdan o‘zgartirdi. Shu davrda aholining ayrim qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash maqsadida arzon va bepul oshxonalar hamda ovqatlanish punktlari tashkil etildi.

1921-yildan boshlab yangi iqtisodiy siyosatning joriy qilinishi oziq-ovqat savdosi va bozor munosabatlarining qisman tiklanishiga imkon berdi. Kooperativlar, davlat savdo tashkilotlari va umumiy ovqatlanish muassasalari faoliyati kengaydi. 1930-yillarda esa kollektivlashtirish va iqtisodiyotning markazlashtirilishi natijasida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va taqsimlash davlat rejalari bilan yanada chambarchas bog‘landi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, umumiy ovqatlanish tizimining shakllanishi faqat savdo sohasining rivojlanishi emas, balki sovet davlatining mehnat, ijtimoiy ta’minot va shahar infratuzilmasi siyosati bilan ham bog‘liq jarayon bo‘lgan. Ishchilar oshxonalari, davlat va kooperativ ovqatlanish punktlari hamda ijtimoiy muassasalardagi ovqatlanish tizimi keyingi davrlarda O‘zbekistondagi umumiy ovqatlanish infratuzilmasining rivojlanishiga asos bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulov A. Turkiston va Volgabo‘yi, Uraloldi xalqlari o‘rtasidagi munosabatlar (1917–1924 yillar). – Toshkent: Universitet, 2005. – 184 b.

2. Qodirov Sh. O‘zbekistonda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va iqtisodiy siyosat. – Toshkent: Fan, 1990. – 160 b.

3. O‘zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob: O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000. – 688 b.

4. O‘zbekiston tarixi. Eng qadimgi davrlardan hozirgi kungacha. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 560 b.

5. Turkistonda 1917–1924-yillar oziq-ovqat taqchilligi // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – Vol. 2, № 2. – URL: https://ijournal.uz/index.php/jartes/article/download/591/1078/725.

6. Turkistonda oziq-ovqat muammolari: ziddiyat va yechimlar (1917–1924 yil) [Elektron resurs]. – 2023. – URL: https://oefen.uz/ru/documents/diplom-ishlar/umumiy/turkistonda-oziq-ovqat-muammolari-ziddiyat-va-yechimlar-1917-1924-yil.